

Лекція 12-13. Тема. Держава як головний інститут в політичній системі суспільства.

План лекції

1. Особливості держави як політичної організації.
2. Форми державного правління.
3. Форми державного устрою.
4. Правова держава: сутність і основні принципи
5. Економічна та соціальна політика держави

Література:

1. Баранівський В.Ф. Політологія: Підручник / В.Ф. Баранівський. – Київ: Національна академія управління, 2016 р. – 236 с.
2. Воронянський О.В., Кулішенко Т.Ю., Скубій І.В. Політологія: Підручник / О.В. Воронянський, Т.Ю. Кулішенко, І.В. Скубій. – Харків: ХНТУСГ імені Петра Василенка, 2017 р. – 180 с.
3. Горлач М.І., Кремень В.Г. Політологія: наука про політику: Підручник (для студ. Вищ. Навч. Закл.) / М.І.Горлач, В.Г. Кремень. – Київ: Центр учбової літератури, 2009. – 840 с.
4. Піча В. М., Хома Н. М. Політологія: підручник для студ. вищ. закладів освіти. – 5-те вид., стер. – Л. : Новий Світ-2000, 2008. – 304 с.
5. Томахів В. Політологія, Навч. Посібник. Вид. т-е, доповнене / В. Томахів. – Тернопіль: ТНЕУ, 2018 р. – 244 с.
6. Тупчієнко Л.С. Політологія: підруч. [для студ. вищ. навч. закл.] / Л.С. Тупчієнко. – К. : Вид-во Нац. авіац. ун-ту «НАУ-друк», 2010. – 268 с.
7. Шляхтун П.П. Політологія: історія та теорія: Підручник / Л.С. Шляхтун. – К.: Центр учбової літератури, 2010 р. – 472 с.

Зміст лекції

Провідним інститутом політичної системи, зосереджуючим максимальну політичну владу, є держава. Саме навколо держави групуються основні політичні інститути, боротьба між різними соціально-політичними силами розвертається насамперед за завоювання державної влади й важелів державного керування. Найважливішою характеристикою держави є те, що вона діє як інституціональна система політичного панування й має монополію на легітимне застосування насильства.

1 Особливості держави як політичної організації

Питання про походження держави протягом багатьох сторіч було предметом довгих дискусій. Висувалися різні гіпотези й теорії.

1. Теологічна теорія (представники – ідеологи релігій Стародавнього Сходу, католицької церкви, ісламу). Ця теорія пояснює походження держави Божою волею. Звідси виводиться залежність держави від релігійних організацій і діячів, покора усіх перед державною владою.

2. Патріархальна теорія (представник – Аристотель) обґрунтовувала походження держави тим, що люди – істоти колективні, прагнучі до взаємного спілкування, створення родини. Наступний ріст родин, утворення родів, племен приводить в остаточному підсумку до особливої форми патріархальної влади.

3. У XVII–XVIII ст. оформляються договірні теорії походження держави (Дж. Локк, Т. Гоббс, Ж. Ж. Руссо й ін.). З погляду прихильників цих теорій, держава виникла в результаті свідомого й добровільного договору людей, які колись перебували в природному, додержавному стані. Пізніше для того щоб забезпечити свої права й свободи, вони вирішили створити державні інститути.

4. Соціально-економічна теорія пояснює походження держави такими соціально-економічними факторами як суспільний поділ праці, економічні інтереси, соціальні протиріччя й т.д. Основи цієї теорії заклав давньогрецький філософ Платон, що виводив джерела держави з поділу праці й відокремлення діяльності по керівництву суспільством.

Але найбільший розвиток соціально-економічна теорія одержала в навчанні марксизму. Ідеологи марксизму (К.Маркс, Ф.Енгельс, В.И.Ленін) розглядали виникнення держави як наслідок суспільного поділу праці, появи приватної власності на засоби виробництва, розшарування суспільства на класи. Держава, на їхню думку, є знаряддям гноблення одного класу іншим і тримає суспільство в границях порядку.

5. Органічна теорія проводить аналогію між державою і живим організмом як у структурі, так і в функціях. Всі елементи держави взаємопов'язані і доповнюють один одного, порушення цієї гармонії призводить до хвороби всього організму і навіть до його смерті. Цей погляд на державу обґрунтував англійський соціолог Т. Спенсер.

6. Психологічна теорія (представники –Л. Петражицький, Дж. Фрезер та ін.) виходить з того, що держава існує через наявність у людини психологічних потреб жити в межах організованого суспільства, у відчутті необхідності колективної взаємодії або через схильність більшості до підпорядкування.

7. Наприкінці XIX ст. пояснення генезису держави поповнюється теорією завоювання (наси́льства). Її прихильники (Л.Гумплович, К.Каутський й ін.) причину походження держави бачили не в божественному провидінні або в суспільному договорі, а у військово-політичних факторах: насильстві, поневоленні одних племен іншими. Для управління завойованими народами й територіями необхідний апарат примуса, яким і стала держава

В цілому, як показали порівняльно-історичні дослідження останніх десятиліть, не існує єдиної й обов'язкової теорії виникнення держави. На цей процес впливали найрізноманітніші внутрішні й зовнішні фактори:

- суспільний поділ праці і виділення управління в особливий вид діяльності;
- ріст чисельності і збільшення густоти населення;
- поява приватної власності і майнової нерівності;
- завоювання одних народів іншими;
- потреба у захисті від зовнішніх ворогів та ін.

Держава у своєму розвитку пройшла тривалий історичний шлях, протягом якого мінялися як її зміст, так і форма. Але на всіх етапах розвитку державі був властивий ряд ознак, властивих тільки даному соціальному інституту.

Ознаки держави:

- Наявність особливої публічної влади, що втілюється в державних органах, виступає як державна влада. Її здійснює особливий шар людей, що виконують функції керування й примуса (це чиновники, армія, поліція).

- Територіальна організація населення. Державна влада здійснюється в рамках певної території й поширюється на всіх людей, що проживають на ній. Цілісність суспільства й взаємозв'язок його членів забезпечує інститут громадянства (або підданства, тобто приналежність особи до держави з монархічною формою правління). Саме в наявності інституту громадянства виражається сутність держави для окремого індивіда.

- Організація суспільного життя на основі права. Тільки держава створює закони й інші правові акти, обов'язкові для всього населення.

- Державний суверенітет, тобто незалежність державної влади від будь-якої іншої влади усередині країни й у взаєминах з іншими державами. Верховенство державної влади проявляється: а) у загальнообов'язковості її рішень для населення; б) у праві скасування постанов і рішень недержавних політичних організацій; в) у наявності спеціальних засобів впливу на населення, відсутніх в інших організаціях (апарат примуса й насильства).

- Монопольне право на стягнення податків і зборів з населення. Податки необхідні

для утримання апарату управління і для матеріального забезпечення державної політики.

Виходячи з вище викладеного можна дати наступне визначення: держава – це універсальна політична організація, що здійснює владу в інтересах проживаючих на даній території людей і регулююча їхні взаємини за допомогою правових норм.

Держава виконує ряд функцій, які відрізняють її від інших політичних інститутів. Функції розкривають головні напрямки в діяльності держави по виконанню нею свого призначення. Традиційно функції держави підрозділяються на внутрішні й зовнішні.

Внутрішніми функціями держави є:

Політична – пов'язана зі здійсненням політичної влади: забезпеченням політичної стабільності, регулюванням національних (міжнаціональних) відносин, взаємодією з політичними партіями й іншими суспільними інститутами. До політичної функції відноситься й вироблення програмно-політичних цілей і завдань розвитку суспільства.

Економічна функція – на різних етапах розвитку суспільства її обсяг і зміст можуть істотно розрізнятися. У сучасних умовах участь держави в економіці проявляється у виробленні й здійсненні податкової політики, виділенні кредитів, використанні економічних санкцій, стимулів у розвитку галузевої економіки, безпосередньому впливі на транспорт, енергетику й т.п.

Соціальна функція – націлена на задоволення потреб людей у роботі, житлі, підтримці здоров'я, надання соціальних гарантій людям похилого віку, інвалідам, безробітним, молоді; страхування життя, здоров'я, власності.

Правова функція – включає забезпечення правопорядку, установлення правових норм які регулюють суспільні відносини й поведінку громадян, охорону суспільного ладу.

Освітня функція – реалізується в діяльності держави по демократизації освіти, її безперервності; надання людям рівних можливостей одержання освіти. Багато сучасних держав ставлять перед собою завдання: здійснення кардинальної реформи в сфері освіти, такої, що охоплює весь процес освіти від дошкільного до університетського.

Культурно-виховна функція – спрямована на створення умов для задоволення культурних потреб населення, залучення його до досягнень світової художньої культури, надання йому можливості самореалізації у творчості.

Серед зовнішніх функцій виділяються такі:

Функція оборони країни, що полягає в забезпеченні цілісності, безпеки й суверенітету держави.

Функція взаємовигідного співробітництва з іншими державами в економічній, торговельній й іншій сферах.

2 Форми державного правління.

Форма правління являє собою спосіб організації верховної державної влади, принципи взаємин її органів, ступінь участі населення в їхньому формуванні.

Верховною державною владою є: глава держави (монарх або президент), законодавчий орган (парламент), виконавчий орган (уряд).

Залежно від положення глави держави прийнято розрізняти дві основні форми правління – монархію й республіку (див. мал. 9.2).

Монархія – це форма правління, при якій влада повністю або частково зосереджена в руках одноособового глави держави – монарха (короля, царя, шаха, імператора й т.д.).

Ознаки монархії:

- Вища влада (влада монарха) передається в спадщину.
- Здійснюється безстроково.
- Не залежить від волі виборців.

Розрізняють монархію абсолютну й конституційну.

Для абсолютної монархії характерно повне безправ'я народу, відсутність яких-небудь представницьких органів, зосередження всієї державної влади в руках монарха. Абсолютна монархія сформувалася як політична установа в пізній період розвитку Середньовіччя. У різних країнах абсолютизм мав свої модифікації. В Англії й Франції абсолютизм був

знищений у ході ранніх буржуазних революцій XVII-XVIII ст. У Росії абсолютизм проіснував до кінця XIX ст. У сучасних умовах абсолютна монархія існує в деяких країнах (Бруней, Катар, Оман).

В процесі розвитку соціально-економічних відносин абсолютна монархія в ряді країн еволюціонувала в конституційну монархію, що умовно підрозділяється на дуалістичну й парламентську.

Дуалістична монархія являє собою такий різновид форми правління, при якій державна влада ділиться між монархом і парламентом. Парламент, якому конституція формально надає законодавчі повноваження, ніякого впливу ні на формування уряду, ні на його склад, ні на його діяльність не робить. Законодавчі повноваження парламенту сильно урізані монархом, якому надається право “вето”, право призначення в нижню палату й право розпуску парламенту. Ця форма правління також характерна для обмеженого числа держав (Йорданія, Марокко, Кувейт).

Найпоширеніша форма монархії – парламентська. Влада монарха не поширюється на сферу законодавчої діяльності й значно обмежена в сфері управління. Тобто при такій формі правління роль монарха чисто номінальна; провідну роль у керуванні державою грає уряд, сформований парламентом. Найбільш типовий приклад парламентської монархії – сучасна Великобританія. До таких держав відносяться також Японія, Іспанія, Швеція, Норвегія й ін.

Монархія була пануючою формою правління у світі протягом декількох сторіч. У специфічній формі вона зберігається й сьогодні майже в третині країн світу. Збереження монархії в сучасних умовах обумовлюється історичними й національними особливостями країн, співвідношенням владних і соціальних сил, а також іншими факторами політичного життя.

Найбільш розповсюдженою формою правління в сучасних умовах є республіканська.

Республіка – це форма правління, при якій верховна державна влада здійснюється виборними органами, що обираються населенням на певний термін.

Ознаки республіки:

- Виборність влади.
- Виборність на певний строк.
- Залежність влади від волі виборців.

Залежно від того, хто формує уряд, кому він підзвітний й підконтрольний, республіки підрозділяються на президентські, парламентські й змішані.

У президентській республіці:

- президент обирається незалежно від парламенту (або безпосередньо народом, або колегією вибірників);
- президент одночасно є главою держави й уряду. Він сам призначає уряд і керує його діяльністю;
- президент не може розпустити парламент;
- парламент не може винести вотум недовіри уряду. Однак парламент має можливість обмежувати дії президента й уряду за допомогою прийнятих законів. У ряді випадків парламент може відсторонити від посади президента (коли він порушив конституцію, вчинив злочин).

Президентська республіка вперше була уведена в США на основі конституції 1787 р. Така ж форма правління широко поширена в країнах Латинської Америки – Мексиці, Аргентині, Бразилії, Колумбії, Венесуелі, Болівії, Уругваєві й інших державах.

У парламентській республіці уряд формується тільки парламентським шляхом із числа лідерів партій, що мають більшість місць у нижній палаті парламенту. Правління носить партійний характер. Офіційно главою держави є президент, що обирається або парламентом, або колегією вибірників, або прямим голосуванням народу. Однак у системі органів державної влади його обов'язки звичайно обмежуються представницькими функціями. Реально державу очолює керівник уряду.

Парламентська форма правління здійснюється в Німеччині, Швейцарії, Туреччині, Індії й інших державах.

Цікавий той факт, що термін «парламент» як назва використовується в 40 країнах, «народні (національні) збори» - в 37, «конгрес» - в 16, «національна (народна) асамблея» - в 15, «державні збори» - в 14. В ряді держав назви вищих органів народного представництва індивідуальні: «кнесет», «ландтаг», «генеральні кортеси», «риксдаг», «скупщина», «сейм», «сенат» і т. ін.

Характерною рисою змішаних (президентсько-парламентських або парламентсько-президентських) республік є подвійна відповідальність уряду й перед президентом, і перед парламентом. Главою держави тут виступає президент. Змішана форма державного правління прагне сполучати сильну президентську владу з ефективністю діяльності й контролю парламенту за урядом. Ця форма правління не має таких стійких типових рис, як президентська або парламентська республіка, а в різних країнах істотно відрізняється в ту або іншу сторону. До країн зі змішаною формою республіканського правління відносяться Франція, Фінляндія, Україна й ін.

3 Форми державного устрою

Держава займає певну територію, на якій проживають її громадяни. Способи об'єднання населення на території, зв'язок громадян через політичні й територіальні утворення з державою виражає поняття форма державного устрою. За допомогою даного поняття визначається співвідношення влади в центрі й на місцях, характеризується внутрішня структура держави, спосіб політичного й територіального розподілу.

Держави по формах свого устрою підрозділяються на унітарні й федеративні. Союз між декількома державами зветься конфедерацією. Кожне з названих утворень має свої особливості (див. табл. 9.2).

Унітарна держава – це проста, єдина держава, частини якої є адміністративно-територіальними одиницями й не мають ознак державного суверенітету.

В унітарній державі діє єдина конституція, норми якої застосовуються на всій території країни; єдина система вищих органів державної влади; єдине громадянство; єдина система права; централізована судова система. Територія унітарної держави підрозділяється на адміністративно-територіальні одиниці (департаменти, області, райони й т.п.), які не мають політичної самостійності.

Більшість країн світу є унітарними державами. Серед них виділяють централізовані – Швеція, Данія, Болгарія й ін., і децентралізовані – Франція, Іспанія, Україна й ін. Централізовані держави можуть представляти досить широку самостійність (самоврядування) місцевим, низовим органам управління. Однак у них середні рівні управління не мають значної автономії й безпосередньо орієнтовані на виконання рішень центра. У децентралізованих же унітарних державах великі регіони користуються широкою автономією й навіть мають у своєму розпорядженні власні парламенти, уряди й адміністративно-управлінські структури й самостійно вирішують передані їм центральними органами питання, особливо в галузі освіти, комунального господарства, охорони громадського порядку й ін. Однак, на відміну від суб'єктів федерації, їх компетенція в області оподаткування сильно обмежена, що ставить їх у сильну фінансову залежність від центра.

Федеративна держава – це складна, союзна держава, частини якої є державними утвореннями й мають певну політичну самостійність й інші ознаки державності. Об'єднуючими початками федерації виступають єдиний соціально-економічний простір, єдина грошова система, федеральні органи влади й управління, федеральна судова й правова система, федеральне громадянство. Але поряд із цим у суб'єктів федерації існують власні конституції, законодавчі й виконавчі органи влади. Можлива наявність власних судових і правових систем, подвійного громадянства.

Між федерацією і її суб'єктами встановлюються особливі відносини, при яких діє принцип верховенства конституції й законів федерації. Суб'єкти федерації мають пряме

представництво в парламенті країни, забезпечене існуванням другої палати. Зовнішні політичні функції здійснюють союзні державні органи.

Федеративними в цей час є понад 20 країн світу: Австралія, Бразилія, Німеччина, Венесуела, Канада й ін. Федерації утворюються по територіальному (США), національному (Індія) або змішаним ознакам, які й визначають характер, зміст і структуру державного устрою.

Конфедерація являє собою союз декількох суверенних держав, що поєднуються для проведення єдиної політики в певних цілях. Наприклад, для спільної оборони, рішення економічних, енергетичних, транспортних проблем і т.д.

Для здійснення погодженої політики держави конфедерації створюють органи управління. Рішення цих загальних органів не мають сили, поки вони не будуть затверджені центральними органами влади кожної із суверенних держав. У конфедерації відсутній єдиний вищий законодавчий орган, єдине громадянство. Країни-учасниці конфедерації в повному обсязі здійснюють міжнародну діяльність. Конфедеративний договір можна розірвати за бажанням однієї зі сторін.

Прикладом конфедерації в минулому можуть служити США (1776-1787 р.), Швейцарія (1815-1848 р.) і ін., деякі риси конфедерації властиві нині Європейському Союзу.

Крім названих форм державного устрою в історії мали місце й деякі інші специфічні форми – імперії, протекторати. Так, імперіями є державні утворення, відмінні риси яких – велика територія, сильна централізована влада, асиметричні відносини панування й підпорядкування між центром і периферією, різномірний етнічний і культурний склад населення. Імперії, наприклад Римська, Британська, Російська існували в різних історичних епохи.

Протекторат – формальна опіка слабкої держави більш сильною, що, як правило, веде до втрати суверенітету першої й може супроводжуватися її окупацією.

4. Правова держава: сутність й основні принципи.

На початкових етапах своєї історії держави втілювали політичний порядок, заснований на сформованих у суспільстві традиційних нормах і віруваннях. Вони були слабо інституціалізованими, а правителі володіли практично не обмеженою владою. Однак згодом відносини пануючих і підвладних набули більш впорядкований характер, стали базуватися на основі права.

Правовий порядок відносин держави й суспільства, починаючи з XVIII ст., закріплений конституцією, що стала основним законом держав. Будучи зводом юридичних актів, законів і постанов, що визначають основи державного устрою й способи формування державної влади, конституції одночасно проголосили про нове становище особистості в державі. Перші правові документи конституційного характеру, що обмежують діяльність монархів і сповістивши про формування нового політичного порядку, з'явилися в Англії в XIII ст. Перші повновагі конституції були прийняті в 1789 р. у США й в 1791 р. у Франції.

Принципово новий етап у розвитку державності пов'язаний з ідеєю правової держави. Вона стало основою розвитку в суспільстві конституційної державності. Суть її становить прагнення обмежити державні органи від втручання в особисте життя індивіда, бажання захистити основні права й свободи особи, гарантувати кожному самостійність і незалежність у виборі його життєвого шляху.

Правова держава – це держава, обмежена у своїй діяльності правом, покликана захистити права й свободи особи й підкорити владні органи контролю суверенного народу. Її концепція складалася поступово протягом багатьох сторіч. Окремі ідеї, що стали її підставою, були висловлені ще в Древній Греції. Мислителі лібералізму додали їй більше чіткі обриси, сам же термін “правова держава” затвердився в працях німецьких юристів К. Т. Вельнера, Р. Моля й ін.

Найважливішими проблемами, що вимагають уважного розгляду, є сутність й

основні принципи правової держави. У самому загальному виді правову державу можна визначити як державу, у якій панує право, закон. 1) Верховенство права й закону, панування закону у всіх сферах громадського життя. Закон, прийнятий верховним органом влади при строгому дотриманні всіх конституційних процедур, не може бути змінений, відмінений або припинений ні відомчими актами, ні урядовими розпорядженнями, ні рішеннями партійних органів, які б високі й авторитетні вони не були. Вся суспільна діяльність здійснюється в строгій відповідності із законами, закріпленими конституцією правової держави.

2) Реальність прав і свобод громадян. Цей принцип складається з визнання, затвердження й належного гарантування прав і свобод людини й громадянина. Причому передбачається, що права й свободи людини не є якимсь “даром” влади, а належать їй від народження.

3) Взаємна відповідальність держави й особистості. Цей принцип виражає моральні початки у відносинах між державою як носієм політичної влади й громадянином як учасником її здійснення. Держава шляхом видання законів бере на себе конкретні зобов'язання перед громадянами, громадськими організаціями, іншими державами й всім міжнародним співтовариством. Підкоряючись праву, державні органи не повинні порушувати його приписання й відповідають за порушення або невиконання цих обов'язків.

Обов'язковість закону для державної влади забезпечується системою гарантій, які виключають адміністративну сваволу. До них відносяться:

- відповідальність уряду перед представницькими органами;
- дисциплінарна, цивільно-правова або кримінальна відповідальність посадових осіб держави будь-якого рівня за порушення прав і свобод конкретних осіб, за перевищення влади, зловживання службовим становищем й ін.;
- імпічмент (процедура притягнення до відповідальності вищих посадових осіб) і т.п.

Формами контролю з боку громадськості за виконанням зобов'язань державних структур можуть бути референдуми, опитування, звіти депутатів перед виборцями й т.д.

На тих же правових засадах ґрунтується й відповідальність особистості перед державою. Особистість погоджується на певні обмеження й зобов'язується підкорятися загальним установленням держави. Застосування державного примуса повинне носити правовий характер, не порушувати міру свободи особи, відповідати вазі зробленого правопорушення.

Види юридичної відповідальності стосовно особистості, що порушила правові норми: карна, адміністративна, цивільна, дисциплінарна, матеріальна.

4) Поділ влади на законодавчу, виконавчу й судову. Даний принцип має на меті виключити монополізацію влади в руках однієї особи, органа або соціального прошарку й забезпечити відповідність всієї системи публічної влади вимогам права і його послідовного дотримання.

Система “стримувань і противаг”, установлена в конституції, законах, являє собою сукупність правових обмежень у відношенні конкретної державної влади: законодавчої, виконавчої, судової.

Так, стосовно до законодавчої влади використовується досить жорстка юридична процедура законодавчого процесу, що регламентує основні його стадії. У системі противаг важливу роль покликані грати президент, що має право застосувати відкладене вето при поспішних рішеннях законодавця. Діяльність конституційного суду також можна розглядати в якості правостримуючої, тому що він має повноваження блокувати всі антиконституційні акти.

Відносно виконавчої влади використовується обмеження відомчого нормотворчості й делегованого законодавства, заборони на прийняття нею актів, що зачіпають такі відносини, які повинні бути врегульовані тільки законом. Сюди можна віднести строки

президентської влади, імпічмент, вотум недовіри уряду, заборона відповідальним працівникам виконавчих органів обиратися до складу законодавчих структур, займатися комерційною діяльністю.

Для судової влади теж є правообмежуючі засоби, закріплені в конституції, процесуальному законодавстві: презумпція невинності, право на захист, рівність громадян перед законом і судом, гласність і змагальність процесу, відвід суддів і т.п.

5) Наявність ефективних форм контролю й нагляду за здійсненням законів. Механізм контролю за дією законів повинен включати: а) використання комплексних засобів (економічних, правових, соціально-психологічних, моральних й ін.); б) застосування цільових комплексних програм реалізації законів; в) систематичний контроль за виконанням законів і застосування мір заохочення й санкцій; г) аналіз причин порушення законності; д) оцінку – за певними показниками – ефективності дії галузей, правових інститутів, окремих або багатьох законів, їхніх норм; е) аналіз впливу законності на динаміку регульованої сфери громадського життя.

Було б неправильно вважати правовою будь-яку державу лише на тій підставі, що в неї є право, закон, тому що самі закони можуть бути різними. Тому важливо мати критерії, що дозволяють визначати ступінь демократичності законів, які діють у тій або іншій країні. На основі багатовікового історичного досвіду склалися загальнолюдські уявлення про права й свободи особи в демократичній правовій державі, які покладені в основу документів, прийнятих світовим співтовариством. До них відносяться: Устав ООН, а також прийняті цією міжнародною організацією “Загальна декларація прав людини”, “Пакт про економічні, соціальні і культурні права”, “Пакт про цивільні й політичні права” і ряд конвенцій. Наприклад, “Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації відносно жінок”, “Конвенція проти дискримінації в галузі освіти, праці й занять” й ін. У сукупності викладені в цих документах норми в області прав і свобод особи, становлять міжнародні стандарти. Тільки співвідносячи із ними національне законодавство будь-якої країни, можна робити висновки про ступінь демократичності даного суспільства й захищеності прав і свобод громадян цієї держави.

5 Економічна та соціальна політика держави

Під економічною політикою розуміють взаємопов'язану систему довгострокових і поточних цілей економічного розвитку, що визначені державою, комплекс відповідних державних рішень та заходів, спрямованих на досягнення цих цілей з використанням державної влади в сфері економіки.

Сферою економічної політики держави є взаємодія економіки і політики. Суб'єктами економічної політики виступають політична влада, різні політичні структури, недержавні союзи, об'єднання. Об'єктом економічної політики є економічна система в цілому або окремі її ланки.

Економічна політика будь-якої держави має складну структуру (див. мал. 9.4), тому що для реалізації своїх цілей вона спирається на цілий ряд господарських сфер: фінанси, кредит, грошовий обіг, податкову систему, інвестиції та ін. В рамках кожної з цих ділянок загальна економічна політика конкретизується і реалізується як бюджетна, фінансова, кредитна, податкова, інвестиційна, зовнішньоекономічна та ін. Ці напрямки виступають як підсистеми в загальній економічній політиці, яку проводить держава. Кожна із підсистем в структурі економічної політики може стати потужним ін-струментом впливу на економічну систему і суспільне життя в цілому.

Призначення економічної політики держави – сприяти природному еволюційному економічному розвитку, запобігати зловживанням економічною владою з боку окремих осіб, груп, підприємств, а також кризовим явищам в економіці.

Залежно від конкретних обставин, цілі економічної політики держави можуть і повинні змінюватись, гнучко реагувати на фактичний стан економіки, її проблеми та протиріччя.

Під соціальною політикою розуміють діяльність держави щодо збалансування

розвитку суспільства, забезпечення стабільності державного управління, соціального захисту населення, створення сприятливих умов для існування індивідів і соціальних спільнот.

Ціллю соціальної політики є соціальний прогрес, виражений мірою задоволення матеріальних і духовних потреб людини. Ефективність соціальної політики в тій чи іншій державі визначається тим, в якій мірі покращується життя людини, облагороджуються умови її праці і відпочинку, побуту, укріплюється здоров'я, підвищуються свідомість і культура, удосконалюються міжетнічні і міжособистісні відносини, додержуються соціальні права і гарантії і т.д. Очевидно, що можливості здійснення цілей соціальної політики залежать в значній мірі від результатів економічної політики.

Під суб'єктами соціальної політики розуміються всі ті органи, установи й організації, задача яких здійснювати цілі соціальної політики. Провідну роль в цій області відіграють спеціалізовані органи держави, котрі реалізують її соціальну функцію.

Об'єктом соціальної політики є суспільство, його соціальні верстви, групи, класи, інші соціальні спільноти людини. Але разом з тим ці ж соціальні спільноти являються і носіями соціальної політики, її суб'єктом. В співвідношенні держава і суспільство останнє виступає як об'єкт лише в тому сенсі, що із цього "соціуму" формується і організується владою соціальна політика. Державна влада – це потужний інструмент впливу на суспільство, в розпорядженні якого ефективні засоби і методи впливу на нього, а отже, і на формування соціальної політики шляхом збору податків, емісії грошей, законотворчості, визначення задач суспільного розвитку.

Соціальна політика держави має різні виміри: економічний, організаційний, правовий, власне соціальний, культурологічний, екологічний, особистісний. Згідно цьому існують об'єктивні критерії, якісні і кількісні характеристики соціальної політики держави. Серед них пріоритетне значення мають практична реалізація принципу соціальної справедливості; урахування соціальних інтересів різних груп людей, задоволення їх раціональних потреб; соціальна захищеність населення, особливо малозабезпечених верств, дітей, пенсіонерів, безробітних, тяжко хворих та ін.

Соціальна політика охоплює своїми регулятивними функціями відносини між містом і селом, людьми розумової і фізичної праці, різними націями, народностями і етнічними групами, між різними соціальними верствами, між державою і індивідом. Вона охоплює всі сфери життєдіяльності людей – працю, побут, культуру. До того ж згідно зі своєю специфікою одні із цих сфер (наприклад, виробництво) є об'єктом її безпосереднього регулюючого впливу, а в інших (наприклад, в сфері демографічних відносин) такий вплив здійснюється опосередковано, шляхом створення умов, спонукаючих людей до бажаної для суспільства соціальної поведінки.

До задач соціальної політики держави відноситься також система заходів по забезпеченню її захисної функції. Ця функція виступає перш за все як забезпечення прожиткового мінімуму людини. В рамках соціальної політики необхідні дії, які б гарантували нижній поріг матеріального забезпечення (мінімум заробітної плати, мінімальну пенсію) чи передбачали додаткову допомогу матеріально найменш забезпеченим людям, або забезпечували надання елементарних послуг незалежно від доходів (наприклад, в сфері медичної допомоги).

Питання для самоперевірки:

1. Які теорії походження держави ви знаєте? Який із цих теорій віддасте перевагу?
2. Охарактеризуйте основні ознаки держави.
3. Які функції покликана виконувати держава? Від яких факторів залежить можливість їхнього здійснення?
4. У чому полягають особливості монархічної форми правління?
5. Що являє собою республіканська форма правління і які її різновиди?
6. Чим федерація відрізняється від унітарної держави?
7. Яка форма правління діє в Україні?

8. Яка форма державного устрою в Україні? У чому її специфіка?
9. Проаналізуйте поняття “правова держава”.
10. Охарактеризуйте структуру економічної політики держави.
11. В чому полягають основні завдання соціальної політики держави?